

Verhaelen van den duijvelhuijs.

Door: Joep G. van Oss.

Studentnummer: 4153561.

Inhoudsopgave.

<u>Inleiding</u>	P.3
<u>Status Quaestionis</u>	P.4
<u>Hoofdstuk 1, De Boekenmark in de Republiek</u>	P.7
<u>Hoofdstuk 2, De auteurs en hun visie op piraterij</u>	P.13
<u>Hoofdstuk 3, Het lezen van piratenromans</u>	P.17
<u>Conclusie, Verder varen</u>	P.21
<u>Bibliografie</u>	P.22

Inleiding

Omstreeks 1650 begon de Europese samenleving te veranderen. De religieoorlogen waren beëindigd, meer Europeanen konden lezen en schrijven en hadden toegang tot het geschreven woord. Europese naties richtten zich steeds meer op gebieden buiten Europa. Wat voor Europa gold, gold in nog grotere mate voor de Republiek. De geleterdheid was hier relatief hoog en de boekenmarkt was relatief tolerant, zodat nieuwe ideeën zich breed konden verspreiden. Veel 'normale' burgers lazen geen filosofische of wetenschappelijke werken. Toch kwamen zij indirect wel in aanraking met nieuwe ideeën. En wel omdat deze ideeën de literatuur van die tijd duidelijk hebben beïnvloed. Dit gegeven wil ik nader onderzoeken aan de hand van een tweetal populaire werken uit die tijd. Net als tegenwoordig sprak in de 17e en 18e eeuw piraterij tot de verbeelding. Piratenavonturen waren erg populair en werden veel gelezen. Sommige boeken over piraten uit eind 17^e eeuw zijn zelfs nu nog populair. Twee van deze boeken, *De Americaensche Zee-rovers* (1678) en *Zee-roveryen van Claas G. Compaan* (1659) waren zeer populair in de 17^e en 18^e eeuw en vormen een belangrijk onderdeel van de Nederlandse boekenmarkt. De hoofdvraag in dit onderzoek is: Hoe werden *De Americaensche Zee-rovers* (1678) door Exquemelin en *Begin, midden en eynde der zee-roveryen van den alderfameusten zee-rover Claas G. Compaan* (1659) door "De Schoolmeester van Oostzaan", piratenromans die als eerste in de Nederlands Republiek verschenen, tussen 1650 - 1750 gerecipieerd in de Nederlandse Republiek en hoe passen deze romans in de Nederlandse boekenmarkt?

Deze vraag is in twee delen op te splitsen. Ten eerste de ontwikkelingen in de boekenmarkt en de ontwikkeling van de roman, wat een relatief nieuw genre was, in 1650-1750. Ten tweede de receptie van de deze romans. Door de receptie van deze boeken te bepalen en de plaats van deze boeken in de boekenmarkt en het romangenre, wordt inzicht verworven over de boekenmarkt en het romangenre van de 17^e en 18^e eeuw. Hierbij staan de boeken van Exquemelin en De Schoolmeester centraal maar het boek *Zeer Aanmerkelijke Reysen Gedaan door Jan Erasmus Reining* (1691) door David van der Sterre zal kort aangehaald worden om een doorkijk te bieden richting verdere ontwikkeling van het genre.

Het structuur van het onderzoek is als volgt. De status quaestionis biedt inzicht in huidige wetenschappelijk discussies over manieren van lezen, het tijdsbeeld van de 17^e en 18^e eeuw en piraterij. In hoofdstuk 1 wordt de boekenmarkt van de 17^e en 18^e eeuw bestudeerd en de veranderingen die daar optreden, waarna dit toegespitst wordt op het romangenre. Hierbij wordt een categorisering gemaakt om verschillende romangenres uit de 17^e en 18^e te plaatsen. Vervolgens wordt er in hoofdstuk 2 gekeken naar de boeken van De Schoolmeester en Exquemelin zelf en hoe deze in de boekenmarkt en het romangenre passen. In hoofdstuk 3 zal de receptie van de boeken worden bestudeerd. Daarbij zal er gekeken worden naar de drukkers en de onderliggende visie betreffende piraterij en maatschappij in de boeken om de populariteit te verklaren. Om vervolgens dit onderzoek recapitulerend af te sluiten in de conclusie.

Status Quaestionis.

Toen de piraat Claes Compaen in 1622 zijn eerste schip plunderde wist hij niet wat voor onuitwisbare indruk hij in de republiek der Nederlanden zou maken in de komende vijf jaar. Het eerste schip wat Compaen plunderde was een vissersboot uit Egmond. In 1627 ontmoette Compaen de visser weer. Compaen had inmiddels het zeerovers bestaan vaarwel gezegd en de visser kwam zijn schade verhalen op Compaen. Compaen weigerde de visser geld te geven maar deze bleef aanhouden en klagen over de gevaren van het vissersberoep. Compaen vertelde hoe zwaar het piratenleven wel niet was en dat hij liever een arme cavalerist in het leger van de prins van Oranje was geweest. De visser was met stomheid geslagen door dit verhaal en het lijkt of de visser het piratenleven zo nog nooit bekeken had of zelfs heimelijk benijd heeft.

Het verhaal van Compaen is opgetekend door de Schoolmeester van Oostzaan. De Schoolmeester was bij dit gesprek aanwezig, evenals Jacob de Graef, de gemeentesecretaris van Oostzaan. Deze anekdote laat zien hoe een Nederlandse visser over het zeeroversbestaan van Compaen dacht. Blijkbaar sprak het zeeroversbestaan erg tot de verbeelding van deze visser en was Compaen niet uit de gratie gevallen. Compaen was zelfs gestegen op de sociale ladder aangezien hij vriendschappelijk contact met een gemeentesecretaris had.¹

Het verhaal van Claes Compaen is niet het enige piratenverhaal uit deze tijd. Er verschenen steeds meer verhalen over piraterij en zeereizen. Denk hierbij aan titels als *Journal van Bontekoe* (1646), *Robinson Crusoe* (1719), *Gulliver's Travels* (1726), *Dampier's Voyages* (meerdere boeken uitgegeven tussen 1697 en 1709) of de reizen van James Cook (1777). Daarbij moeten we zeker niet de verhalen van piraten in de Amerika's over het hoofd zien, zoals geschreven door Exquemelin of het verhaal van de Nederlandse zeerover Jan Erasmus Reyning, opgetekend door de arts David van de Sterre. Niet alleen deze verhalen werden veelvuldig gedrukt maar in deze tijd werd in het algemeen steeds meer gelezen en gedrukt, vanaf de tweede helft van de 17^e eeuw en de eerste helft van de 18^e eeuw.² De Duitse socioloog Mann heeft een model gemaakt over leesgewoonten in de 18^e eeuw. Volgens het Model van Mann waren er in 18^e drie verschillende manieren van lezen: 1. Lezen om informatie te verwerven, 'nuttig lezen', 2. Lezen om 'sociale' redenen, 3. Lezen om persoonlijke redenen. De roman wordt volgens Mann alleen gelezen om sociale redenen en persoonlijke redenen. Dat wil zeggen het lezen van literatuur en geschiedenissen of voor het vermaak maar niet

¹ Zie: Stephen Snelders, *Het Grijpend Doodshoofd, Nederlandse piraten in de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 2006). David van de Sterre: *Zeer aanmerckelijke Reysen gedaan door Jan Erasmus Reyning*, (Amsterdam, 1691); L.C. Vrijman's edition was published Amsterdam, 1937. ; Alexander Olivier Exquemelin, *De Americaensche zee-roovers. ; "De Schoolmeester van Oostzaan", 't begin,, midden en eynde der zeeroveryen van den alderfameusten zee-rover Claas G. Compaen* (Amsterdam 1803) [eerste druk: 1659].

² Zie: Jeroen Blaak, *Geletterde Levens: Dagboeken lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland 1624-1770* (Hilversum, 2004); Elizabeth Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early Modern Europe* (Cambridge, 1979); O.S. Lankhorst, P.G. Hoftijzer, *Drukkers, boekverkopers en lezers in Nederland tijdens de Republiek: een historiografische en bibliografische handleiding* (Den Haag, 1995).

zozeer om te leren, om 'nuttig' te lezen. De historica José de Kruijf schrijft in haar boek *Liefhebbers en gewoontelezers, leescultuur in Den Haag in de Achttiende eeuw*, uit 1999, dat de nadelen van dit model evident zijn. De drie gebieden sluiten elkaar namelijk niet uit en religieuze literatuur is niet opgenomen in dit model. Waar steeds minder vraag naar was in de 18^e eeuw maar nog wel zeer veel gelezen werd. Desalniettemin vindt De Kruijf dit model wel nuttig. Het kan namelijk genres en bepaalde leesgewoonte structureren en deze genres en groepen lezers in hun context te plaatsen. De theorie van de historica Inger Leemans in haar overzicht werk *Worm en Donder: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700 - 1800 de Republiek* uit 2013 is meer bruikbaar voor dit onderzoek. Leemans geeft aan dat de roman in de 17^e eeuw geschreven werd met een pedagogisch doel en dat de roman in de 18^e eeuw gelezen werd ter vermaak en om te leren (van de levenservaring van de protagonist). Deze theorie is specifiek op de roman uit de 17^e en 18^e eeuw toegepast en staat meer nuance toe dan het model van Mann. Hoewel het model van Mann niet geheel onbruikbaar is voor dit onderzoek omdat de categorieën die Mann gebruikt toegepast kunnen worden op piratenromans is de theorie van Leemans beter voor dit onderzoek.³

De historicus Darnton heeft verschillende studies over literatuur in de 18e eeuw geschreven. Darnton schrijft over de literaire onderwereld tijdens het Ancien Régime en ziet dat er in Frankrijk veel gelezen werd maar niet zo zeer de grote *Philosophes* uit deze tijd. Darnton ziet dat veel van deze teksten gepopulariseerd of de ideeën in deze teksten radicaler worden neergezet door beroepsschrijvers. Deze beroepsschrijvers noemt Darnton 'Grub Street'. Verder ziet Darnton dat deze grub street bepaalde sleutelteksten had. De drie grootste waren filosofische pornografie, utopische fantasieën en politiek geroddel. Als pornografie ingezet kan worden om filosofieën over te brengen en utopische fantasieën gelezen en verboden worden, kunnen wellicht reisverhalen en piratenromans verkapte utopieën of filosofieën over brengen aan de minder bedeelde lezers van deze tijd. Waaruit een bepaalde beeldvorming voor zeeroevers volgt.⁴

Darnton beschrijft niet alleen de boekengeschiedenis in Frankrijk maar voert hier een belangrijke discussie. Aan de communicatienetwerken rond de drukpers worden twee functies toegeschreven: Enerzijds een afspiegeling van wat in de samenleving onder grote groepen mensen plaatsgreep, maar anderzijds ook de katalysator van allerlei ontwikkelingen. Darnton raakt op dit moment in discussie met de boekgeschiedkundige Roger Chartier die de Franse Revolutie ziet als het resultaat van de *Philosophes* zoals Voltaire. Darnton bekijkt de verboden boeken en pamfletten in de periode voor de Franse Revolutie en ziet dat verboden boeken verantwoordelijk zijn omdat zij de denk- en gevoelswereld van de lezers beïnvloedden en de mythen waarop de monarchie was gegrondvest ondermijnden. Dit brengt een belangrijk gevolg met zich mee. Zo moeten alle boeken voortaan bestudeerd worden op interdisciplinaire wijze.⁵

³ Zie: Stephen Snelders, *Het Grijpend Doodshoofd, Nederlandse piraten in de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 2006); José de Kruijf, *Liefhebbers en gewoontelezers: Leescultuur in Den Haag in de achttiende eeuw* (Zutphen, 1999); P.H. Mann, J.L. Burgoyne, *Books and reading* (Londen, 1969), Inger Leemans, Gert Jan Johannes, *Worm en Donder: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Republiek* (Amsterdam, 2013).

⁴ Zie: Robert Darnton, *De Literaire onderwereld tijdens het Ancien Régime* (Amsterdam, 1985); Robert Darnton, *The Forbidden Best-Sellers of pre-revolutionary France* (London, 1996).

⁵ Roger Chartier, 'Een leesrevolutie? Afzetmarkten van het boek en leesgedrag in Frankrijk in de achttiende eeuw', *Bladeren in andermans hoofd. Over lezers en leescultuur* (Nijmegen, 1996).

De historica die ook een stijgende lijn ziet in de populariteit van reisverslagen, exotische utopieën en lezen in het algemeen in de late 17^e en 18^e eeuw ziet is Dorinda Outram. In haar boek *The Enlightenment* gaat zij kort op deze literatuur in en stelt dat de reisverslagen vooral als een uitvlucht uit de eigen samenleving dienen en het zoeken naar een "natuurlijk ideaal" bij nieuw ontdekte volkeren. Outram gaat echter ook in op de Verlichting. De Verlichting is in haar definitie het geheel van discussies in 1650 tot en met 1800, waarin filosofie, bestuurskunde, recht, theologie en politiek centraal staan. Andere historici, zoals Jonathan Israel en Margaret Jacob, zien meerdere Verlichtingen. Beide ontwaren Israel en Jacob de radicale Verlichting waarin mensen als Spinoza en de aanhangers van de puriteinse revolutie de samenleving op de kop zetten. Israel legt de nadruk vooral op secularisatie en Jacob dat de kritiek op religie en staat opkomt in de late 17^e eeuw na de religieoorlogen van de 16^e en 17^e eeuw. Volgens beide zou daarna de gematigde Verlichting optreden waarin een middenweg tussen de aristocratie en de het volk gevonden zou worden.⁶

De historicus Christopher Hill ondersteunt de theorie dat de Puriteinse revolutie in Engeland de Europese hiërarchische samenleving op de kop zou zetten. Daarbij ontwaardt Hill zelfs radicalen onder de puriteinen. Protestantenvan kleinere sektes die vooral voor religieuze tolerantie vochten. Christopher Hill blijft deze radicalen volgen en ziet dat er heel veel van naar West-Indië vertrokken na de puriteinse revolutie en daar verder zouden leven als piraten. Snelder is deze mening ook toe bedaan. Piraten zouden zich volgens Snelder afzetten tegen de hiërarchische Europese samenleving en een eigen samenleving aan boord van een schip creëren. Een meer egalitaire samenleving met een sociale verzekering.⁷

⁶ Zie: Dorinda Outram, *The Enlightenment* (Cambridge University Press, 2005); Jonathan Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford, 1995); Jonathan Israel, *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity* (Oxford, 2001); Margaret C. Jacob, *Radical Enlightenment: philosophy and the making of modernity, 1650-1750* (Oxford University Press, 1981).

⁷ Zie: Christopher Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution* (Harmondsworth, 1982); Christopher Hill, 'Radical Pirates?', *The Collected Essays, III, People and Ideas in 17th Century England* (Brighton, 1986) 161-187; Stephen Snelders, *Het Grijnzend Doodshoofd, Nederlandse piraten in de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 2006).

Hoofdstuk 1: De Boekenmarkt in de Republiek 1650 – 1750.

De zeventiende eeuw staat in de Nederlandse geschiedenis bekend als de Gouden Eeuw. Een eeuw waarin de Nederlandse Republiek een internationaal erkende en intern geconsolideerde statenbond is geworden. Het jaar 1650 vormde hier een belangrijk keerpunt. De vrijheidsoorlog, oftewel de Tachtigjarige oorlog, was voorbij en door het vroege overlijden van prins Willem II was er voor het eerst geen Oranje-Stadhouder meer voorhanden. Onder druk van nieuwe buitenlandse dreiging was er soms meer sprake van eendracht dan een echte eenheid. Wel werd de Republiek als een grootmacht gezien. De periode 1650-1670 benadert op alle gebieden het dichtst het algemeen verbreide beeld van de Nederlandse Gouden Eeuw. Het heersende beeld toont een economische groei en voorspoed. Deze maatschappij stond open voor migratie en ging open staan voor nieuwe ideeën. Het heersende klimaat van openheid en relatieve religieuze verdraagzaamheid, gedragen door delicate en soms fragiele tegenwichten van politieke, economische en maatschappelijke aard, was buitengewoon bevorderend voor een inventieve beoefening van wetenschap en techniek en voor een welvarend marktgericht kunstbedrijf.

Hier reageerde de Nederlandse boekenmarkt met stem en tegenstem op. De Nederlandse boekenmarkt was nu meer dan ooit een bedrijfstak geworden met auteurs, tekstbezorgers, vertalers en bloemlezers. Auteurs hielpen elkaar bij het bouwen van productieve netwerken. Dit waren ontwikkelingen die in de periode voor 1650 al begonnen maar nu explosief toenamen. Er was dan een indrukwekkende toename van teksten. Met aan de ene kant lyrische, dramatische en betogend-didactische aard die ten volle in dienst stonden van de gevestigde orde en ideologie en van de nieuwe politieke en maatschappelijke ontwikkelingen. Deze dienstbaarheid werd beloond met allerlei vormen van erkenningen, die met name tot uiting kwamen in het mecenaat van overheid en/of regentenfamilies. Vooral in het veelzijdige, welvarende en alsmaar groeiende Amsterdam kwam dit tot uiting. Door aanleiding van de bouw van het nieuwe stadhuis versterkte zich het bewustzijn dat de samenwerkende kunsten en letteren onvervangbaar bijdragen aan de roem en het welzijn van de gemeenschap. Er waren echter ook tegenstemmen. Deze wezen voornamelijk op onvrede met de grove, op materiële genoegend gerichte geldzucht van het opkomende handelskapitalisme en op de zich meer en meer aristocratisch opstellende koopliedengeslachten.⁸

In 1650 telde de stad Amsterdam nagenoeg honderd drukkers en uitgevers en tegen 1680 zouden het aantal boekhandels tot tegen de tweehonderd stijgen. Dit is één per duizend inwoners, of een op elke vierhonderd geletterden. Daarnaast werden goedkope drukwerken als pamfletten, almanakken, liedjes en dergelijke ook door marskramers en op kermisjes verkocht. Iedere lezer kon in Amsterdam dus ruim aan zijn trekken komen.⁹ Het opvallende is de toename van narratief proza, zowel fictioneel als informatief, en de hoge vertaalactiviteit. Als nooit tevoren lagen in de boekhandels verhalen van overal voor velen. Steeds meer mensen kregen door de welvarende uitgeverijen en de vele vertalers toegang tot

⁸ Karel Porteman, Mieke B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700* (Amsterdam, 2009) 508-510.

⁹ *Ibidem*, 227-228.

buitenlandse teksten op alle mogelijke kennisgebieden. Veel Nederlanders waren gretige lezers van ongewone geschiedenissen en boeiende verhalen, die zowel kennisvermeerdering als ontspanning boden. Zo ontstond er een steeds groter publiek voor overzichtswerken van eigentijdse en oude geschiedenis, levensbeschrijvingen van beroemde personen of beschrijvingen van vreemde landen en volken, gelardeerd met wetenswaardigheden over bijvoorbeeld vreemde gewoonten of natuurverschijnselen.¹⁰ Dit geldt ook voor wonderlijke, satirische of anderszins prikkelende verhalen. Vooral ten behoeve van ontspannend vermaak bleef er een ruime markt voor romans en novellen, allereerst bestemd voor jeugdige lezers, en voor bundels met grappige korte anekdotes. De Nederlandse verhalen over reizen in dienst van de Oost- of West-Indische Compagnie uitgezonderd, bestond het overgrote deel van al deze uitgaven uit nieuwe of gewijzigde oude vertalingen. Zo was er veel vraag voor hoofds-galante romans vooral uit Frankrijk. Prikkelende verhalen zoals Boccaccio's *Decamerone* waren nog erg populair maar verder wilden niemand in de Noordelijke Nederlanden nog iets weten van Middeleeuwse romans.¹¹ De meeste populaire boeken hadden de extra aanbeveling dat deze echt gebeurd waren, maar ook een flinke hoeveelheid gruwel en opwindende liefdesgeschiedenissen. Avonturenverhalen waren dus erg populair in de republiek. Dit blijkt uit het speelreisverslag van Lambert van den Bos *Zuydt-Hollantsche Thessalia* (1663), dat ontzettend populair was en erg veel gelezen werd. Minder beschaafde liefhebbers van spannende avonturen deden zich intussen tegoed aan geschiedenissen in het populaire *Begin, midden en eynde der zee-roveryen van de alder-fameusten see-rover Claes G. Compaen* (1659).¹²

Anders dan de modieuze romans hadden de Nederlandse verhalen over handels- en ontdekkingsreizen overzee al vanaf de eeuwwisseling authentieke ervaringen en avonturen geboden. Deze waren vaak heet van de naald en zonder literaire pretentie geschreven in gemakkelijk leesbare, gewone taal. Het drukken van deze werken was in de 17^e eeuw een vooral Amsterdamse aangelegenheid en tot ongeveer 1650 herdrukte de drukkers vooral oudere reisverslagen. Zo verschenen er vanaf deze tijd boeken over de rampzalige reis van het schip de *Batavia* of het schip de *Aernhem* waar zeker het verhaal van matroos Andries Stokram, die als een Robinson Crusoe avant la lettre acht maanden alleen op Mauritius had geleefd, mateloos populair was. Veel van deze verhalen moesten waargebeurd en gruwelijk zijn. Er waren echter ook boeken die de cultuur en natuur van vreemde volkeren en gebieden beschreven. Deze boeken waren beladen met de katholieke missie en vaak in pastorale termen geschreven door Jezuiten. Jezuiten maakte gretig gebruik van de vrije Amsterdamse drukkerijen om hun cultuurstudies te verspreiden. Jezuiten hebben zo China uitgebreid bestudeerd en zo de China-gekke in de Republiek van de late 17^e eeuw gestimuleerd.¹³

De leesgewoonten in de Zuidelijke Nederlanden waren compleet anders. In de Zuidelijke Nederlanden was het boekbedrijf niet meteen gericht op profane ontspanningslectuur. Het aanbod in het Nederlands was in de Zuidelijke Nederlanden ouderwets. Kluchtboeken waren in de Antwerpse uitgeverijfondsen nog ruim voorradig en volksboeken waren een winstgevende Antwerpse specialiteit. Verhalen over seksueel en ander geweld, magische

¹⁰ Ibidem, 228-231.

¹¹ Ibidem, 631-633

¹² Ibidem, 634-635.

¹³ Ibidem, 633-640.

praktijken en gebrek aan respect voor het geestelijk gezag werden in de Zuidelijke Nederlanden niet gelezen. Amsterdamse avonturenboeken vonden bijna geen markt in de Zuidelijke Nederlanden. Wonderlijke geschiedenissen en heiligenlevens werden echter volop gelezen in de Zuidelijke Nederlanden. Zowel in Zuid als Noord bleven profane liedbundels een stabiel marktsegment op het gebied van recreatieliteratuur, hoewel deze nu vooral lokaal gebonden en aangeboden werden.¹⁴ In de achttiende eeuw wordt de breuk tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden steeds groter. Dit heeft te maken met verschillende invloedssferen van cultuur, politiek en religie. Zo zijn de Zuidelijke Nederlanden meer onderhevig aan de katholieke religie en een al dan niet Franse hofcultuur terwijl de Noordelijke Nederlanden een protestantse Republiek is.¹⁵

In de laatste decennia van de zeventiende eeuw zijn opvallende veranderingen te zien in de Nederlandse literatuur en ze worden gekenmerkt door tegenstellingen en extremen. In deze tijd komen de ideeën der rationalisatie, het geloof in de maakbaarheid van maatschappij en kunst tot uiting. Wat soms leidde tot een waar beschavingsoffensief. Tegelijkertijd werden oude structuren en religieuze uitgangspunten ter discussie gesteld; verlichtingsideeën, radicaal en niet zelden subversief gedachtegoed drongen door. Onder aanvoering van de filosoof Spinoza (1632-1677). Deze ideeën werden verspreid via pamfletten en romans die al dan niet pornografisch waren. Daarbij is de toename van de markt voor een open en norm doorbrekende ontspanningsliteratuur in die jaren meer dan opvallend. Desalniettemin houdt traditie ook stand en spelen predikant-dichters ook een belangrijke rol. Vrouwen nemen ook een steeds zelfstandigere en krachtige rol op zich in deze tijd: profaan en godsdienstig in het Noorden, Mystiek-autobiografisch in het Zuiden. Alle denkbare registers tussen orthodoxie en ondogmatische, onkerkelijke religiositeit komen in de Republiek aan het woord: Ratio en profetendom, porno en mystiek, conservatisme en experiment.¹⁶

De Achttiende eeuw

In de 18^e eeuw worden veel van deze ontwikkelingen in de literatuur voortgezet. Orthodoxie komt steeds vaker tegenover onkerkelijke religiositeit te staan. De natuur wordt bestudeerd waarbij de mens over de natuur meester is. Tegelijkertijd zou het natuurgeweld aantonen dat de mens niks is voor God. Natuurgeweld wekt ook andere reacties op: Zo schreef de Franse filosoof Voltaire naar aanleiding van een aardbeving in Lissabon in 1755 hoe het kan dat God zoveel mensenlevens vernietigt? In Nederland leeft dan al veel langer het schrikbeeld van 'ongodisten', die een relatieve kleine groep maar zeer welbespraakte twijfelaars waren. Nederland schijnt dus door de relatieve welvaart van de Gouden Eeuw een voorsprong opgebouwd te hebben op Verlicht gedachtegoed. Genres veranderen in een rap tempo in deze tijd. Daarnaast werken veel auteurs niet individueel maar bewegen deze in netwerken net als in de zeventiende eeuw. Deze netwerken beginnen echter

¹⁴Ibidem, 640-645.

¹⁵Inger Leemans, Gert Jan Johannes, *Worm en Donder: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800:de Republiek* (Amsterdam, 2013) 29-30.

¹⁶Porteman, Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen*, 689-690.

steeds formeler van aard te worden en er worden genootschappen opgericht maar ook tijdschriften met kritieken en recensies.¹⁷

Jaartallen.	Traditie.	Kenmerken.
1650	Traditie van 80 jarige oorlog en religieoorlogen.	Boeken veelal conformistisch naar waarheden van de staat en kerk.
1670	Ruimte voor non-conformistische boeken.	Er is meer ruimte voor non-conformistische boeken, betreffende staat en kerk. Het boegbeeld van deze tijd is de filosoof Spinoza.
1700	Richting Verlichting.	Extremen komen tegenover elkaar te staan, bijv.: Ratio en profetendom, porno en mystiek, conservatisme en experiment.

Schema 1, Schema ter verduidelijking ontwikkelingen op de boekenmarkt.

De roman

De roman die in de zeventiende eeuw al zo populair was zal in de achttiende eeuw zijn moderne literaire vorm vinden. De roman was een erg problematisch genre voor de zeventiende eeuwers en de achttiende eeuwers. Dit komt doordat de roman geen rijm of metrum kent en dus niet plaats te is bij poëzie en omdat er geen sprake is van fictionaliteit van verdichters behoort de roman ook weer niet tot de geschiedkunde. De roman was in deze tijden een boek dat een avontuurlijk en amoreus verhaal vertelden. Dit vonden veel auteurs erg plat en daarom wilden zij hun boeken of als waarheid bestemmen of juist als pedagogisch verantwoord en onwaar. Een roman zal om als waargebeurd bestempeld te willen worden in onopgesmukte stijl geschreven moeten worden zoals het geval bij Daniel Defoé *Robinson Crusoe*.¹⁸ Romans werden in de eerste plaats gelezen vanwege het vermaak maar zeker ook vanwege hun pedagogische waarde of leerfuncties. De roman werd vaak gelezen omdat men er levenservaring in zou op doen. En als een roman dan toch op een echte roman zou gaan lijken dan wilden de achttiende eeuwse auteurs ook het liefst een zo smeug mogelijk verhaal schrijven. De roman had dus vele functies in de achttiende eeuw: de roman provoceerde, vermaakte en leerde mensen.¹⁹ Deze functies worden door de socioloog Mann ook benadrukt. De functies van lezen in de 18^e eeuw volgens het model van Mann zijn: informatiewerving, vrijetijdsbesteding en zelfontwikkeling. Mann ziet echter alleen bij het lezen voor de eigen ontwikkeling en lezen voor de vrije tijd een functie die voor de roman weg gelegd is²⁰

¹⁷Leemans, Johannes, *Worm en Donder*, 18 – 29.

¹⁸ Ibidem, 354 – 359.

¹⁹ Ibidem, 360 – 370.

²⁰P.H. Mann, J.L. Burgoyne, *Books and reading* (Londen, 1969) 68.

Hieruit zijn de volgende twee roman genres te benoemen. Een historische/non-fictie roman en een fictieve roman. De fictieve roman bestaat uit twee subgenres. De vulgaire roman met als kenmerken: fictief, vulgair/smeuig. De andere is de pedagogische roman: fictief, en een pedagogisch doel. De historische/non-fictieve roman valt ook uit een in twee subgenres. De satirisch roman met de kenmerken: pretendeert waarheidsgetrouw te zijn, leer functie en is satirisch. Het andere subgenre is de niet satirische roman met de kenmerken: pretendeert waarheidsgetrouw te zijn, leerfunctie en niet satirisch. Het is in deze categorisering niet van belang of de romans daadwerkelijk non-fictie zijn maar of zij zich voordoen als non-fictieve romans.

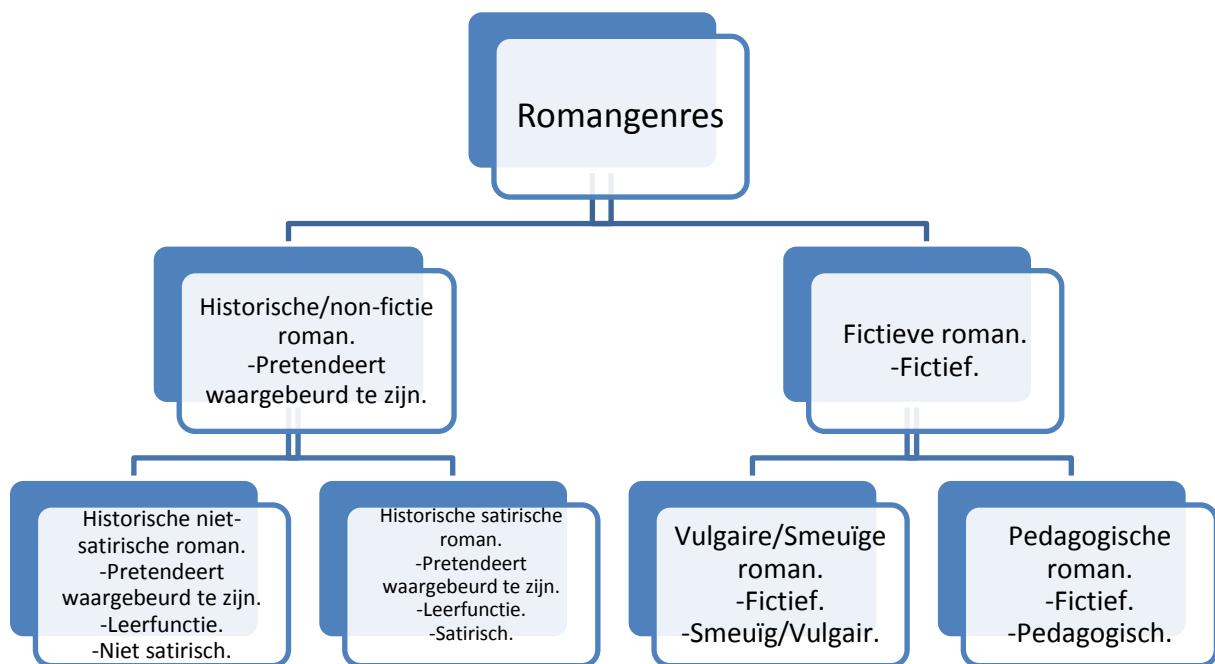

Diagram 1, Verduidelijking van de beschreven romangenes.

Een drukker in Amsterdam, Jan ten Hoorn

Een drukker die hier midden in stond was Jan ten Hoorn uit Amsterdam. Jan ten Hoorn heeft het boek van David van der Sterre uitgegeven en het boek *Americaenisch zee-roovers* van Exquemelin dat voor het eerst uitgegeven werd in 1678. Drieënhalve eeuw later wordt Exquemelin nog steeds uitgegeven en is beschikbaar in 12 talen. Jan Claesz ten Hoorn had van 1671 tot 1714 een boekhandel 'History-schryver' in het oude Heerelogement in Amsterdam. Daar drukte en verkocht Jan ten Hoorn boeken over Nederlandse geschiedenis, liefdesrelaties van de adel, chirurgie, hoofse etiquette, menseneters en zeeroovers.²¹ Dit was echter niet zonder gevaren. In Nederland werden veel lasterlijke boekjes over de praktijken aan het Franse hof gedrukt en deze werden door het Hollandse hof verboden omdat Lodewijk XIV zich daar boos over maakte. Jan ten Hoorn en zijn broer Timotheus ten Hoorn die ook

²¹ Henrieke Korten, 'Boeckenijs zijn gaeuw in het schieten: Jan ten Hoorns uitgave *Americaensche zee-roovers*' (Onuitgegeven dissertatie, Universiteit van Amsterdam, 2011) 4-5.

uitgever was kwamen al snel in de problemen door het drukken van Libertijnse romans.²² Niet alleen libertijnse romans werden door de broers Ten Hoorn gedrukt maar kwam Jan ten Hoorn in de problemen voor het drukken van de *Tractaet* van Spinoza die Timotheus weer zou verkopen. Jan ten Hoorn krijgt het aan de stok met de schout en al zijn exemplaren zouden moeten worden verbrand. Verder drukte Jan ten Hoorn ook sociniaans en cartesiaans werk dat verboden was en kwam Jan ten Hoorn al op de schoutenrol in 1678, hetzelfde jaar als de *Americaensche zee-rovers* gedrukt werd, voor het drukken van oneerbare pamfletten.²³

Jan ten Hoorn was een beruchte drukker in Amsterdam. Het opvallende is dat Ten Hoorn zowel romans als radicale ideeën zou drukken en verspreiden. Daarnaast presenteert Ten Hoorn zich als 'history-schryver' of als geschiedenisboeken verkoper. Dit geeft aan dat de lijn tussen roman en filosofie, fictie en non-fictie niet zo groot was in de zeventiende en achttiende eeuw.

²² Porteman, Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen*, 810-813.

²³ Korten, 'Boeckenijs zijn gaeuw in het schieten', 15-24.

Hoofdstuk 2: De auteurs en hun visie op piraterij.

De boeken van Exquemelin en De Schoolmeester zijn 19 jaar na elkaar verschenen. In deze jaren is het romangenre behoorlijk veranderd. Dit blijkt uit de voorredens in beide boeken. De verandering vind niet alleen plaats in het leven van de zeeroovers maar ook in de visie van de auteurs op de zeeroovers.

Schoolmeester schreef het boek *'t begin, midden en eynde der zeeroveryen van den alderfameusten zee-rover Claas G. Compaen*. Dit boek, uitgegeven in 1659, gaat over de piraat Claes Compaen, die een zeer succesvolle zeerover was van 1622 tot en met 1627. Er is relatief weinig bekend over de Schoolmeester behalve dat hij een lijfwacht van Compaen heeft leren schrijven en dat Compaen vaak in zijn klaslokaal langskwam, waaruit blijkt dat hij inderdaad de Schoolmeester geweest zou zijn.²⁴ De Schoolmeester voelde zich aan de ene kant erg aangetrokken tot Compaen vanwege zijn avontuurlijkheid en durf. Aan de andere kant voelde de Schoolmeester zich afgestoten omdat de piraat alle christelijke waarden met voeten had getreden en tijdelijk een vijand van de maatschappij was geworden. Zo meldt de Schoolmeester in de voorreden van zijn boek dat hij geen kaarsje voor de duivel wilde branden.²⁵

De Schoolmeester zou ook een moreel oordeel over Compaen vellen. Zo is Compaen volgens de Schoolmeester verarmd gestorven en waren zijn zoon en broer op zee gestorven. Dit staat haaks op de orale overlevering in Oostzaan waar in de jaren '30 nog een goudkoorts uitbrak en het heel Oostzaan op zoek ging naar de schat van Compaen.²⁶ Dit was noodzakelijk want piraten weigeren volgens de regels van de staat of de religie te leven. Heersers herstellen een dit door de piraat in dienst te nemen of te doden. Als piraten niet in dienst treden verspelen zij het recht om te overleven.²⁷ De Schoolmeester ontnam Compaen dus het recht om te overleven voor het schenden van de Christelijk moraal. Dit is duidelijk te lezen in de voorreden geschreven door De Schoolmeester:

'[...] Weelderich bloejen der Goddeloosten moetwilligsten en aldequatsten menschen, leekerlijck noch een ander in druck op 't harte gheven sou, nochtans en worden die niet alleen beschreve, uyt grooter voor de wetenheyt en wel beradentheyt van geleerde Mannen, maer oock daer over begaest van wel wijse Vorsten, niet anders wetende ofte sulex ghedydt omme de quaden te lastren en de vromen te prijsen, jae om aan te wijsen en overvloedelijck te vertoonen, niet hoe dat men de quaden navolgen souden maar de goede, en dat men daer in als in een spiegel sien kan, hoe dat oock sels in desen leven het den goddeloose vergolden wordt [...]'²⁸

De Schoolmeester geeft hiermee duidelijk te kennen dat Claes Compaen een voorbeeld is wat niet nagevolgd moet worden. Het zal met goddelozen niet goed aflopen en dat is er gebeurd met Claes Compaen. De Schoolmeester had dus een duidelijk pedagogisch doel. Het pseudoniem 'Schoolmeester' versterkt die indruk.

²⁴ Stephen Snelders, *Het Grijpend Doodshoofd, Nederlandse piraten in de Gouden Eeuw* (Amerstendam, 2006) 11-13.

²⁵ Ibidem, 7-13.

²⁶ Ibidem, 40-43.

²⁷ Raoul Vaneigem, 'Basic Banalities', *Internationale Situationniste* 8 (1963) 13.

²⁸ "Schoolmeester van Oostzaan", *'t Begin, Midden en Eynde der see-rooveryen van den alderfameusten zee-roover Claes G. Compaen* (Amsterdam, 1662) voorrede, p. 2.

Het verhaal is echter niet verzonnen om mensen wat te leren maar gebaseerd op feiten.

'[...] want soo veel *Compaen* aengaet, die byna van alles een oogf getuyge geweest is, die heeft hem van eersten aen seer ingetogen gehouden, en by na niemant sijne dingen willen vertellen, dan somwijlen hier ende daer een weynigh aen sijne goede bekenden, en die hy vertrouwd datter so heel veyl niet mede en souden zijn: wanneer hy vermerdete dat yemandt hem ernstelick vraeghde om sulcx te annoteren, ofte dat hy vreesde sy het verhaelde soude op schrijven, so treckt hy zijn woorden binnen, en woude niet meer seggen, ick had lange gehoopt omme te komen tot een ware en volkomender bescheydt van veele saecken, menende dat my niemantd beter helpen konde dan de persooene selfs, te weten *Compaen*, en socht daerom alle gelegentheyt om met hem in gespreck te komen [...], hy verwonderde hem met my van dese blauwe uytvlucht, en doen ick geen meerbekomen kende, dan 't gene de vrient my noch mede deelde dat hy van lnger hant by malkander versamelt had, most ik oock roejen met de riemen die my ter handen bestelt waren, seer verstijft zijnde met de memorien van dito *Soeteboom*; en voornamelick met de aenteekeningen van *Nicolaes a Wassenaer*, die vele dinghen daervan sorghvuldelyck beschreven en in 't licht uyt gegeven heeft, sulcx hy *Compaen* selver verklaerde by gelegentheyt (het dertiende deel van *Wassenaer* doorsiende) seggende en bekennende datter veel dinghen recht en na de waarheydt gehstelt waren, oock veel dinghen niet.'²⁹

Hier geeft De Schoolmeester aan dat hij zijn verhaal heeft opgetekend uit de mond van *Compaen*. Deze wilde echter niet alles vertellen maar vertelde wel over de onwaarheden van andere auteurs betreffende dit onderwerp. Hiermee reageert De Schoolmeester op andere geschiedschrijvers dat deze niet de juiste geschiedenis schrijven. Hiermee wil De Schoolmeester zijn verhaal authenticiteitswaarde geven.

De Schoolmeester schrijft een verhaal met drie kenmerken. Ten eerste heeft het verhaal een leerfunctie. Ten tweede is het verhaal "waargebeurd" en ten derde is het verhaal niet satirisch geschreven. Daarmee past het verhaal van De Schoolmeester in het niet-satirische historische roman genre. De leerfunctie is in dit verhaal echter wel pedagogisch.

In 1678 verscheen *Americaensche zee-roovers*, wat binnen acht jaar ook in het Duits, Spaans, Engels en Frans verscheen en nu nog in 12 talen wordt gedrukt, door Alexander Olivier Exquemelin.³⁰ Exquemelin was een Franse hugenoot die zichzelf als *engagé* verkocht heeft aan de Franse West-Indische Compagnie. Als *engagé* kreeg Exquemelin gratis overtocht maar moest hij drie jaar werken voor de Compagnie. Daarna is Exquemelin chirurgijn geworden en hij zou gedwongen mee gevaren hebben met Sir Henry Morgan, waar hij later trouweling van werd.³¹ In 1691 verscheen het boek *Zeer aanmerckelijcke Reyzen gedaan door Jan Erasmus Reyning* geschreven door David van der Sterre.³² David van der Sterre was arts in Curaçao en bevriend met Jan Erasmus Reyning, de zeerover waar hij over schreef. Beide boeken zijn gedrukt door Jan ten Hoorn in Amsterdam.

De voorreden van *De Americaanse Zee-Roovers* van Exquemelin is geschreven door zijn drukker, Jan ten Hoorn. Deze roman is ook waargebeurd en heeft een leerfunctie:

'Dat gedeelte van America, 't geen onder de Spaensche Heerschappy behoort, en door haer groote en wijde omtreck byna een nieuwe wereltd verstreckt, is aen onse Landsgenooten soo onbekent, als of het selve in de geheele wereltd niet gevonden wierdt, door dien de Hollandtsche Schepen, die, om haer Koopmanschappen voor te setten, byna alle Havenen van alle Landen aendoen, selde of nimmermeer dit gewest uytkomen. Uyt die oorsaek hebben wy tot noch toe al het geen, dat omtrent die gewesten gebeurt, moeten missen; doch wy trwijfelen niet of het tegenwoordige werck sal aen alle verstandige lesers het voornoemde ongenoegen ten vollen vergoeden; door dien het selve niet alleen een beschrijvingh der voornaemste Eylanden en vaste

²⁹ Ibidem, voorrede, p. 2-3

³⁰ Korten, 'Boeckenijs zijn gaeuw in het schieten', 1-2.

³¹ Ibidem, 24-25.

³² Snelders., *Het Grijnzend Doodshoofd*, 47-48.

Plaetsen behelst, maer oock een oprecht verhael van alles, wat sich in die gewesten ten tijden van den Autheurs tegenwoordigheydt toegedragen heeft. Het heeft den selve goetgedaght fijn geschrift in drie onderscheydelijk deelen te vervatten, [...] In dit selve deel [eerste deel] is mede een seer pertinente beschrijvingh van het Eylandt *Espagnuola, Tortuga, Jamaica*, en alle de vruchten en gewassen, Dieren, zeden der inwoonders, oorlogen en voorvallen der Spanjaerden tegens de Franschen en alles wat sich aenmerkelyks daer omtrent toegedragen heeft.³³

De voorreden vertelt dat weinig Nederlanders weet hebben van het continent Amerika. Het boek zou de lezers hierover willen inlichten en het boek beschrijft de geografie, cultuur, politiek en flora en fauna van dit gebied. De leerfunctie is in deze meer wetenschappelijke en informerend. Bovendien is alles wat in dit boek geschreven staat waargebeurd, aldus de auteur. Want Exquemelin, de schrijver, was overal aanwezig. Dit boek valt ook onder de historische, niet-satirische roman genre te plaatsen. Het boek zou waargebeurd zijn, het heeft een leerfunctie en is niet satirisch geschreven.

Wel opvallend is de verandering in de leerfunctie en zeker het ontbreken van een moreel oordeel wat De Schoolmeester wel kent. In de voorreden worden de piraten waren het boek overgaat als volgt beschreven:

'Het tweede deel behelste den oorspronck en opkomst der Fransche en Engelse Roovers; haer maniere van leven, getrouwheydt tegens haer Spitsbroeders, premien der verminckten en gequetsten, ongehoorde stoute aanslagen, en onmenselijke wreedtheden tegen de Spaensche Natie bedreven. Van Gelyken het voornaemste leven en daden van de aldervermaerste Zee-Roovers *Francois Lolonois* en *Johan Morgan*, welker kloekmoedige onderneemingen en dapper uytvoeringen met alle recht voor geen van de oude Zee-Helden behoeven te wijken. [...] onder het beleydt van dan onversaeghde en dappere *Johan Morgan*, die grooter eer door sijn goetbeleydt en kloekmoedigheydt verdient souden hebben, indien sijn onmenselijke wreedtheydt, tegen d'overwonnene Vyanden gepleeght, zijn Roem niet ten meerendeel verduysterde.'³⁴

Jan ten Hoorn heeft in deze voorreden duidelijk bewondering voor de zeeroovers en hun daden maar keurt hun wreedheden af. Dit doet vermoeden dat Jan ten Hoorn vond dat zijn tijdgenoten konden leren van hun moed, manieren en tactieken, maar de wreedheden werden afgekeurd. De leerfunctie in deze tekst is duidelijk anders dan in de tekst van De Schoolmeester. De Schoolmeester schrijft namelijk met een pedagogisch doel. Exquemelin schrijft om mensen in te lichten over een andere manier van leven en andere landen. Hoewel de functies in de romans redelijk hetzelfde zijn gebleven is de moraliseerde leerfunctie van De Schoolmeester vervangen voor een leerfunctie waarbij informeren en het tonen van andere levenservaring meer centraal staan.

In de boeken van Exquemelin en Van Der Sterre worden de daden van Jan Erasmus Reyning en Sir Henry Morgan beschreven. Naast dat deze boeken ongeveer dertig jaar na het boek van de Schoolmeester verschenen, leefden Morgan en Reyning ook ongeveer 40-45 jaar later dan Compaen. Er is in die jaren veel veranderd in het leven van zeeroovers. Zo hebben de zeeroovers de Europese en Noord-Afrikaanse zeeën verruild voor de West-Indische zeeën. Daarnaast is er een nieuw soort zeerover opgestaan en wel de Boekanier. De boekanier is van oorsprong een jager die illegaal in huiden handelde in West-Indië. Boekaniers waren vrijbuiters die zowel als piraten en kapers opereerden en soms als beide. Boekaniers noemde zichzelf echter liever *Broeders van de kust* en zij kenden hun eigen regels: *Gewoonte van de*

³³ Alexander Olivier Exquemelin, *De Americaensche Zee-Roover* (Amsterdam, 1678) voorrede, p. 1-2.

³⁴ Ibidem, voorrede, p. 2-3.

zeerovers of *De gewoonte van de kust*.³⁵ Daarnaast beschrijven Exquemelin en Van Der Sterre over de openlijke afkeer tegen Spaans Katholieke geestelijken. De favoriete behandeling van Spaanse geestelijken onder Nederlandse en Engelse zeerovers was ophanging. Van Der Sterre schrijft dat Reyning het nooit over *Geestelijken* had maar over *Beestelijken*.³⁶ Er was dus heel wat veranderd op zee!

Niet alleen was het leven van de zeerover veranderd maar ook de boeken over hen. Waar De Schoolmeester nog een moreeloordeel nodig achtte is dit minder het geval bij Exquemelin. Maar David van der Sterre hemelt de piraten zelfs helemaal op en lijkt daarmee Reyning echt als een zeeheld te zien.

Jaartallen.	Traditie.	Kenmerken.	Boeken.
1650	Traditie van 80 jarige oorlog en religieoorlogen.	Boeken veelal conformistisch naar waarheden van de staat en kerk.	De Schoolmeester. De leerfunctie in het boek van De Schoolmeester is in dienst van het moraal van de staat en kerk en keurt het leven van de zeerover af.
1670	Ruimte voor non-conformistische boeken.	Er is meer ruimte voor non-conformistische boeken, betreffende staat en kerk. Het boegbeeld van deze tijd is de filosoof Spinoza.	Exquemelin. De leerfunctie in het boek van Exquemelin informeert over de zeerovers. Het keurt de wreedheden af maar staat positief tegenover de systemen en strategieën van de zeerovers.
1700	Richting Verlichting.	Extremen komen tegenover elkaar te staan, bijv.: Ratio en profetendom, porno en mystiek, conservatisme en experiment.	Eventueel David van der Sterre. Van Der Sterre neemt een extreem standpunt in. De zeerovers zouden helden zijn volgens Van Der Sterre.

Schema 2, Piratenromans ingepast in schema 1, ter verduidelijk positie van de romans in de ontwikkelingen van de boekenmarkt.

³⁵ Snelders, *Het Grijzend Doodshoofd*, 44-60; Basil Kingstone, 'Jan Erasmus Reyning, Privateer and Hero', *Canadian Journal of Netherlandic Studies Volume XXVIII* (2007), 228-242, alhier 237-241.

³⁶ Snelders, *Het Grijzend Doodshoofd*, 107-108.

Hoofdstuk 3, Het lezen van piratenromans.

De precieze receptie van deze piratenromans is moeilijk te bepalen. De meeste van deze boeken werden niet door de culturele elite gelezen. Althans men liet zich daar zeker niet open voor staan. Zo is bijvoorbeeld niks te vinden in verschillende dagboeken die door de historicus Jeroen Blaak bestudeerd zijn over Exquemelin, Van Der Sterre of de Schoolmeester.³⁷ Desalniettemin is het boek Exquemelin binnen acht jaar in vijf talen verschenen en het de zeventiende eeuw zijn er twaalf drukken van het boek van De Schoolmeester overgeleverd. Deze romans werden dus graag gelezen.

Een verandering in de boekcultuur na 1670 in de Republiek is dat de boeken meer kritisch zijn op de hiërarchie en waarheden van de staat en religie, zoals beschreven in hoofdstuk één. Een van de hoofdactoren die deze veranderingen mogelijk maakte is de filosoof Spinoza. Een aanwijzing naar deze verandering is dat de leerfunctie in de romans veranderden zoals aangetoond in hoofdstuk twee. De Schoolmeester achtte het nodig om een moreeloordeel te vellen over piraterij die de regels van de Kerk en Staat schenden in tegenstelling tot Exquemelin die zijn lezers vooral wil informeren. De Schoolmeester van Oostzaan gaf zijn boek over Claes Compaen in 1659 uit. Uit de zeventiende eeuw zijn twaalf drukken van dit boek overgeleverd, wat de populariteit van dit boek aangeeft.³⁸ De Schoolmeester staat nog in de traditie van voor 1670 en schrijft dus eerder kritisch over Compaen dan over de staat.

Een verandering treedt ook op in het piratenleven zoals in hoofdstuk twee beschreven staat. Deze boekaniers zouden een idealistische, antiwesterse-hiërarchische en religieus tolerante mening zijn toe bedaan. Veel van de minder conservatieve en meer radicale puriteinen zijn boekanier geworden. Juist vanuit de anti-hiërarchische en religieuze tolerantie onder boekaniers werden religieuze verschoppelingen aangetrokken³⁹ en de piraten/kapervvaart tegen het Katholieke Spanje zal radicale protestanten aangetrokken hebben.⁴⁰ Daarnaast kozen deze boekaniers hun kapiteins en zetten deze af als zij wilden. Boekaniers konden het schip verlaten wanneer zij wilden en kenden dus geen mouterij of desertie. De piraten stelden een contract op hoe de buit verdeeld werd voordat zij uitvoeren en een soort sociale verzekering voor als een zeerover gehandicapt raakte.⁴¹ Het boek van Exquemelin werd uitgegeven in 1678. Exquemelin schrijft in een tijd dat het piratenleven is veranderd maar dat er ook veel meer kritiek op de staat en het geloof mogelijk is. Exquemelin staat dan ook veel minder negatief tegenover de zeerovers, hoewel niet uitgesproken positief. Exquemelin is erg positief over de systemen die de zeerovers hadden. Van Der Sterre is, in zijn boek dat in 1691 verscheen, ronduit positief over zowel de zeerovers als het systeem wat zij hadden.

³⁷ Jeroen Blaak, *Geletterde Levens: Dagboeken lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland 1624-1770* (Hilversum, 2004) 331-355.

³⁸ Ester Matieschek, 'Soo om dat de kinderen met dese middelen tot neerstigh lesen worden verweckt.' De zoektocht naar zeventiende-eeuwse kinderliteratuur' (Onuitgegeven dissertatie, Universiteit van Leiden, 2014) 35.

³⁹ Christopher Hill, 'Radical Pirates?', *Collected Essays, III, People and ideas in 17th Century England* (Brighton, 1986) 154-161.

⁴⁰ Ibidem, 173.

⁴¹ Alexander Olivier Exquemelin, *De Americaensche Zee-roovers* (Amsterdam, 1678) (Antwerpen, Amsterdam, 1931) 68-71.

De visie op piraterij veranderde bij de schrijvers. De Schoolmeester had een moreel oordeel over Compaen maar zoals de piraterij, de boekenmarkt en de ideeën over de staat veranderen, veranderen ook de visies op piraten. David van der Sterre is ronduit enthousiast en positief over de piraten. Exquemelin schrijft nuchter maar lijkt hun idealen en manier van doen goed te keuren. Dit zal de lezers van hun boeken beïnvloeden. Volgens de gouverneur van Sainte-Domingue, Jean Baptiste Ducasse (1646-1715), werden vooral jongeren beïnvloed door het piratenleven. Ducasse vond boekaniërs maar slechte onderdanen die geloofden dat zij in de wereld waren gezet voor roverijen en vijandschap aan gezag. Jongeren zouden, volgens Ducasse, geen andere wens hebben dan dit leven te omarmen voor zijn losbandigheid, rebellie en mogelijkheid buit te vergaren.⁴² De levens van piraten worden ook wel eens vergeleken met dat van de *Picaro*, de held in 17^e eeuwse, Spaanse schelmenromans.⁴³ De Schoolmeester werd misschien gelezen als vermaak en een les dat het piratenleven slecht afliep. Naarmate de tijd vordert en de ideeën veranderen zullen de boeken van Exquemelin en Van Der Sterre zowel als vermaak en als inspiratiebron gelezen worden. 17^e en 18^e eeuwers zullen de boeken getolereerd hebben maar niet als goed voorbeeld voor jongeren hebben gezien. Dat de boeken als controversieel werden gezien blijkt uit het feit dat Jan ten Hoorn deze boeken uitgaf naast boeken van Spinoza. Jan ten Hoorn heeft het vaak aan de stok gekregen met de schout van Amsterdam voor het drukken van Spinoza of niet eerbare pamfletten, daarnaast drukte hij boeken van Descartes, boeken met catesiaanse en spinozistische invalshoeken en boeken van Balthasar Dekken en Willem Deurhoof die beide uit de kerk gezet zijn.⁴⁴

Als meer ontspannende literatuur drukte Jan ten Hoorn voornamelijk reisverslagen, dus ook piratenromans. Vanaf 1680 kwam er in Nederland een Spaans roman genre in zwang, de *Picaro* roman. Hierin werden Spanjaarden en Fransen een hak gezet of aangevallen door schelmen. Dit werd graag gelezen door Nederlanders omdat de Republiek in de 17^e eeuw meerdere keren oorlog voerden tegen Frankrijk en Spanje.⁴⁵ In het boek van Exquemelin, die vooral Engelse en Franse zeeroevers beschrijft, gaat het vooral om Franse en Engelse rovers die Spaanse kolonies onveilig maken. Hierin worden dus verschillende nationaliteiten op de hak genomen wat de populariteit van dit boek kan verklaren. Nu hebben Exquemelin en Van Der Sterre ook gemeen dat er een flinke dosis antihispanisme en antiklerikalisme in hun boeken terug te vinden is. Ten Hoorn lijkt de boeken van Van Der Sterre en Exquemelin marktgericht te drukken en tegelijkertijd een bepaalde controversiële visie op de samenleving in de late 17^e eeuw tentoon te spreiden.⁴⁶

Dat Exquemelin een zeer goed verkopend boek is blijkt wel uit de vele herdrukken van dit werk en het boek is binnen 10 jaar tijd in 5 talen verschenen. Nu werden veel van deze boeken aangepast bij het vertalen. De Spaanse en Engelse drukken werden uitgebreid met dichtwerken, aandacht voor figuren uit eigen rijk en de verheerlijking van hun rijk, waarbij de

⁴²David F. Marley, *Pirates: Adventurers of the High Seas* (London, 1997) 116.

⁴³J.S. Bromley, 'Outlaws at sea, 1660-1720: Liberty, Equality and Fraternity among the Caribbean Freebooters', *History from below: Studies in popular protest and popular ideology in honour of George Rudé* (Montreal, 1958) 301-320, alhier 309-310.

⁴⁴Korten, 'Boeckeniërs zijn gaeuw in het schieten', 22-24.

⁴⁵Inger Leemans, *Het woord is aan de onderkant. Radicale ideeën in Nederlandse pornografische romans 1670-1700* (Nijmegen, 2002) 57.

⁴⁶Korten, 'Boeckeniërs zijn gaeuw in het schieten', 23-26.

Engelse en Spaanse versie geschikt waren voor een veeleisender publiek dan de Nederlandse uitgave. De Franse druk werd ook uitgebreid met zee avonturen van Fransen en fraaie beschrijvingen van de natuur en werd voorzien van nieuwe gravures. De zoon van Jan ten Hoorn drukt daarna nog een latere versie van het boek van Exquemelin maar vertaalde daarvoor de Engelse versie en gebruikt niet meer de Nederlandse versie. Het lijkt erop dat het boek voortaan gelezen werd door wat meer eisende lezers.⁴⁷ Dat in contrast tot de Schoolmeester waar Porteman, zoals beschreven in hoofdstuk één constateert dat dit boek vooral door minder bedeelde lezers gelezen werd.⁴⁸

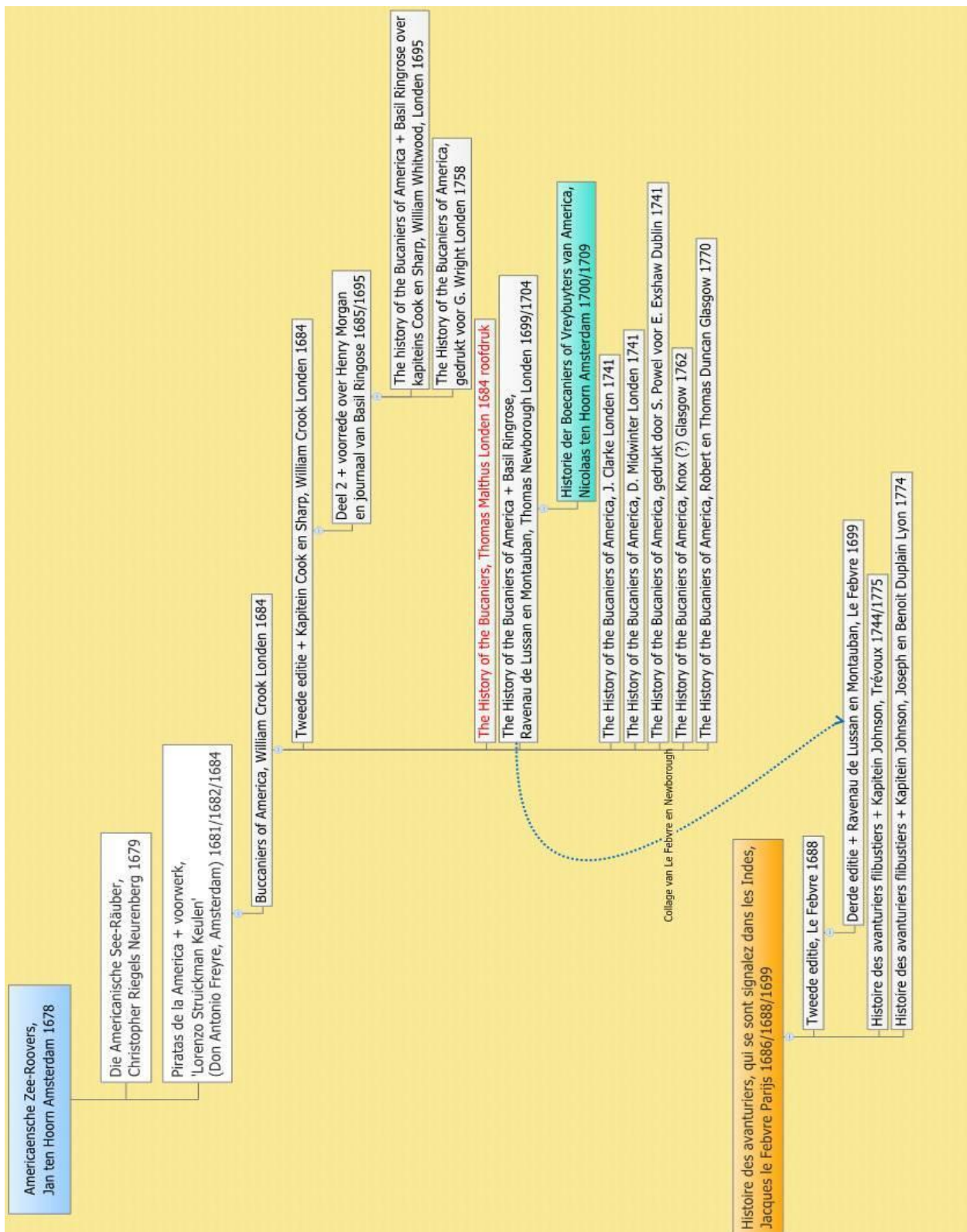
De boeken van De Schoolmeester en Exquemelin worden in hoofdstuk twee gecategoriseerd als historische niet-satirische romans. Hier komen verschillende manieren van lezen samen, zoals in hoofdstuk 1 beschreven staat. Volgens het model van Mann werden romans vooral gelezen in de 17^e en 18^e eeuw als tijdverdrijf en om zichzelf te informeren. Leemans en Mann schrijven dat mensen romans graag lasen om levenservaring op te doen. Ten eerste werden de piratenromans gelezen als vermaak wat blijkt uit de onderwerpen die beschreven werden. Daarnaast zit er nog een diepere laag in, zoals antiklerikalisme, waar mensen zich over zouden kunnen informeren, via deze piratenromans. Bovendien werden romans steeds populairder en er verschenen steeds fraaiere edities, zoals bij de roman van Exquemelin. Bovendien is er na 1670 steeds meer ruimte voor meer kritische teksten op de staat en religie. Dit komt terug in piratenromans. Waarbij de lezer voortaan geïnformeerd wordt over andere manieren van leven in plaats van behoed voor een verkeerde manier van leven. Dit kan de populariteit van de piratenroman verklaren.

Populariteit.	Kenmerken.	Uitleg.
1	Avontuurlijke verhalen.	Spannende verhalen over geweld en reizen. Kan amuseren.
2	Appelleert aan vijanddenken .	Piraten, tegen katholieken, Spanjaarden, etc.
3	Schetst exotische utopieën, andere mogelijke werkelijkheden of systemen.	Kan amuseren maar valt ook samen met leerfunctie.
4	Leerfunctie.	Informeren over andere systemen, levenservaring hoofdpersonen, behoeden voor het slechte pad.

Schema 3, Verduidelijking van de kenmerken waarom piratenromans graag gelezen kunnen zijn.

⁴⁷ Ibidem, 40-41.

⁴⁸ Porteman, Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen*, 627-633.

⁴⁹ **Schema 4**, illustreert de vele versies van de *Americaeische Zee-Roovers* en waar en wanneer de herdrukken verschenen.

⁴⁹ Korten, 'Boeckeniens zijn gaeuw in het schieten', 42.

Conclusie, Verder varen.

In dit onderzoek blijkt dat rond 1670 een scharnierpunt was in de ontwikkeling van de Nederlandse boekenmarkt. Voor 1670 stonden veel boeken in de traditie van de religieoorlogen, in de Republiek voor de 80jarige oorlog, waarbij de staat en religie centraal stonden als de goede zaak. Na veranderd de boekenmarkt en is er ruimte voor meer kritische teksten, zoals die van Spinoza.

De roman is in 1650 een relatief nieuw genre. De roman kent volgens dit onderzoek vier verschillende genres: Historisch/non-fictie niet-satirische roman, De historisch/non-fictie satirische roman, de fictieve vulgaire roman en de fictieve pedagogische roman (zie hoofdstuk 1). Deze genres hebben, met uitzondering van de vulgaire roman, alle drie een leerfunctie. Zowel het boek van De Schoolmeester als het boek van Exquemelin voldoen aan de eisen van de historische niet-satirische roman met de volgende drie kenmerken: pretendeert waargebeurd te zijn, een leerfunctie en is niet satirisch.

Exquemelin en De Schoolmeester pretenderen alle twee dat het boek waargebeurd is, de boeken zijn niet satirisch en hebben een leerfunctie. De leerfunctie is echter verschillend bij deze boeken. De Schoolmeester hemelt Claes Compaen niet op. De Schoolmeester wil mensen waarschuwen het pad van de zeerover niet te volgen. Daarentegen schrijft Exquemelin veel meer om mensen te informeren over het continent Amerika en de gewoonten van de zeerovers al daar. De leerfunctie veranderd van voor 1670 in een meer pedagogische leerfunctie naar na 1670 in een leerfunctie die informeert en niet zo zeer veroordeeld.

Zowel de boeken van Exquemelin als die van De Schoolmeester waren populair in de 17^e eeuw en zijn meerdere keren herdrukt. De verhalen van de zeerovers waren erg spannend en avontuurlijk en zal veel mensen aangesproken hebben. Bovendien schrijft Exquemelin over wreedheden aangericht door Engelse en Fransen tegen de Spanjaarden en Katholieken en om politieke en religieuze reden beviel dat de Hollandse lezer wel. Overigens beschrijft Exquemelin de min of meer egalitaire en democratische systemen met een soort verzekeringssysteem van de zeerovers in Amerika. Dit zal niet onopgemerkt zijn gebleven en met interesse zijn gelezen door mensen in de republiek.

De boeken van Exquemelin en De Schoolmeester passen in de boekenmarkt van de 17^e en 18^e eeuw in de Nederlandse Republiek. Beide boeken zijn goed ontvangen en kende veel herdrukken. Alle twee de boeken gaan over zeerovers en passen in het historisch niet-satirische romanggenre maar de leerfunctie is erg verschillend. De Schoolmeester is meer pedagogisch en Exquemelin schrijft om mensen te informeren. Wellicht is dit een ontwikkeling die zich in meerdere boeken uit deze tijd voor doet. De pedagogische en informerende leerfunctie zullen elkaar niet definitief uitsluiten. Desalniettemin is het een andere manier van leren en liggen hier onderzoek kansen. Wellicht zijn de meer kritische teksten informerend en de meer conformerende teksten pedagogisch van aard.

Bibliografie

- Blaak, J., *Geletterde Levens: Dagelijks lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland 1624-1770* (Hilversum: Verloren, 2004).
- Bromley, J.S., 'Outlaws at sea, 1660-1720: Liberty, Equality and Fraternity among the Caribbean Freebooters', *History from below: Studies in popular protest and popular ideology in honour of George Rudé* (Montreal: Concordia University, 1958) 301-320.
- Chartier, R., 'Een leesrevolutie? Afzetmarkten van het boek en leesgedrag in Frankrijk in de achttiende eeuw', *Bladeren in andermans hoofd. Over lezers en leescultuur* (Nijmegen, 1996).
- Darnton, R., *De Literaire onderwereld tijdens het Ancien Régime* (Amsterdam, 1985).
- Darnton, R., *The Forbidden Best-Sellers of pre-revolutionary France* (London, 1996).
- Eisenstein, E., *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early Modern Europe* (Cambridge, 1979).
- Harms, R.J., *Pamfletten en publieke opinie: massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam, 2011).
- Hill, C., *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution* (Harmondsworth, 1982).
- Hill, C., 'Radical Pirates?', *The Collected Essays, III, People and Ideas in 17th Century England* (Brighton, 1986), 161-187.
- Israel, J. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford, 1995).
- Israel, J., *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity* (Oxford, 2001).
- Jacob, M.C., *Radical Enlightenment: philosophy and the making of modernity, 1650-1750* (Oxford, 1981).
- Kingstone, B., 'Jan Erasmus Reyning, Privateer and Hero', *Canadian Journal of Netherlandic Studies Volume XXVIII* (2007) 228-242.
< http://www.caans-acaen.ca/Journal/issues_online/Issue_XXVIII_2007/Kingstone2007.PDF > [Geraadpleegd 20-5-2015].
- Korten, H., 'Boeckeniers zijn gaeuw in het schieten: Jan ten Hoorns uitgave *Americaensche zee-roovers*' (Onuitgegeven dissertatie, Universiteit van Amsterdam, 2011).
< <http://dare.uva.nl/cgi/arno/show.cgi?fid=221204> > [Geraadpleegd 15-5-2015].
- Kruif, J. de, *Leeshebbers en gewonteslezers: Leescultuur in Den Haag in de achttiende eeuw* (Zutphen, 1999).

Lankhorst, O.S., Hoftijzer, P.G., *Drukkers, boekverkopers en lezers in Nederland tijdens de Republiek: een historiografische en bibliografische handleiding* (Den Haag, 1995).

Leemans, I., *Het woord is aan de onderkant. Radicale ideeën in Nederlandse pornografische romans 1670-1700* (Nijmegen, 2002).

Leemans, I.B., Johannes, G.J., Kloek J., *Worm en donder: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Republiek* (Amsterdam, 2013).

Mann, P.H., J.L. Burgoyne, *Books and reading* (Londen, 1969).

Marley, D.F., *Pirates: Adventurers of the High Seas* (London, 1997).

Matieschek, E., 'Soo om dat de kinderen met dese middelen tot neerstigh lesen worden verweckt.' De zoektocht naar zeventiende-eeuwse kinderliteratuur' (Onuitgegeven dissertatie, Universiteit van Leiden, 2014).

<https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/26975/Masters_criptieEsterMatieschek.pdf?sequence=1> [geraadpleegd 14-7-2015].

Porteman, K., Smits-Veldt, M.B., *Een nieuw vaderland voor de muzen: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700* (Amsterdam, 2009).

Snelders, S., *Het Grijnzend Doodshoofd, Nederlandse piraten in de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 2006).

Vaneigem, R., 'Basic Banalities', *Internationale Situationniste* 8 (1963).
<<http://theanarchistlibrary.org/library/raoul-vaneigem-basic-banalities>> [geraadpleegd 25-5-2015].

Vrijman, L.C., *Zeer aanmerkelijke reizen gedaan door Jan Erasmus Reyning* (Amsterdam, 1937).

Vrijman, L.C., *Kaapvaart en zeerooverij: uit de geschiedenis der vrije nering in de Lage Landen* (Amsterdam, 1938).

Primaire Bronnen.

Exquemelin, O.A., *De Americaensche Zee-Roover* (Amsterdam, 1678).

"Schoolmeester van Oostzaan", *'t Begin, Midden en Eynde der see-rooverijen van den alderfameusten zee-roover Claes G. Compaen* (Amsterdam, 1662).

Sterre, D. van der, *Zeer Aanmerkelijke Reysen Gedaan door Jan Erasmus Reining. Meest in de West Indien en ook in veel andere deelen des werelds* (Amsterdam: Jan ten Hoorn, 1691); Vrijman, L.C. (Amsterdam: P.M. Kampen en zoon, 1937).